

KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA

B. 23.

כל המעשה אשר עשה ה' אל ישראל בלתי כן

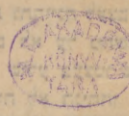
כל
הם אליו
בספריו בלי
מתנגדים
להב

שיו

גדל
כ

1110

AKADÉMIAI
KÖNYVTÁR

אגרות שד"ל.

מתרגמות מהאגרון האיטלקי.

מאת המתרגם.

בנוגע לחכמים הגדולים, העמלים כל ימיהם בבקשת האמת ונלהמים בגאונות והכמה רבה לפרמנונה והתפשטותה, אין אני מסתפקים רק בתוצאות למורם ומתקדם בלבד; למען למוד ביותר והכר תכונתם ואופים, צריכים אנו גם לקורספונדנציה שלהם, לחלוף אגרות משפחה ודעים, ובכלל לכל אותם הניגות שהוציאתם הגרמת השעה, המתוללים מהרגשה רגעות של חלב ואינם מסובבים מתוצאות למוד והקורה.

את הספר העיור המחבר בעד קהל קוראים, לא כן האגרת, היא נועדה דק לאיש אחד הנאמן ללב בותכה, ולכן כל דבריו חפשי ותמים. על אחת כמה וכמה אדם גדול כשד"ל, אשר לפי עדותו בעצמו, נודת אגרות הוא היותר הכינה בעיניו (אגרות עבריות דף אלף ק"ט), ובהן יש מבחר פרו לבו ורגשותיו.

את דבריו אלה מאמתים שני אגרוני שד"ל העברי והלועזי, כל דבריו יצאו מעומק לבו והיו ערכם, בעברנו על אגרותיו נמצא בהן התמימות במדה יתרה, אהדות רעיונו הנעלים ושטף מחשבותיו. אם לא תסכים עמו, אם תחלוק על איזו מדעותיו הנראות כפרדוכסליות — אל נא תשבח כי בדבריו ידברו האמת והתום. הלא כה דבריו (Epistolario pag. 932):

„אם אחרים יוכחו שלא עשיתי כי אם רע, אסבול... מעודי לא דברתי ולא כתבתי „אלא מה שחשבתי היותו האמת... לא אוכל להשתנות... ובהשנותו את ספרו שיעד לפרסום עם אגרותיו שכתב לגנייה נמצא את האמת היותר געלה בדבריו האלה. ודק נאון אמתו כשד"ל היה זכול לקנות לו אופי עצמי כזה, זאת אומרת: כל חומר מחשבותיו ורגשותיו, המונותיו ודבריו, כמלה אחת, הכל הוא שד"ל, בלתי מושאל מאיש ובלתי מחוקק עד היום.

אם שנה לפעמים — רק בקשת האמת השתחו; שגיאה מזו ראויה להכבד, אמת ותום ויסודות יוצפי הרוח הכביר, בתום מוצא כל נאון את כחו הנמרץ. על התום שפוך קסם מיוחד ומו שנפשו לא הוטמאה ומשכחה הקסם אליו, הגאון לא יסתיו דבר, ישפך בכתבו את נפשו, וכה היה שד"ל בחיו וכה יראה לנו בספרו, בלי פחד נלהם נגד דעות מתנגדיו והגיון על דעות עצמו.

„אני מוגין על יסודות אחרים ונלחם נגד היסודות המתנגדים; ואיני מפחד ואיני מקוה „לאיש, אני יודע כי בני דורי אינם יכולים, או אינם רוצים, להבין אותי. די לי שמיניהם „לוי לחיות ולכתוב“ (Epistolario p. 958).

מה נשגבים הדברים הפשוטים האלה!

„פי ולבי שוים, אני מדבר רק את אשר מצאתי בכוחותי הפרטיים" — זהו מה שיכול להיות פתגמו של שד"ל, בדעותיו אין משפט נגד אחר ספרים או השפעת אחרים, למודו ורעיונו, שיטתו העצמית והפרטית בדת ובכל אשר מסביב לו הם פרי שכלו, עמלו ונסיגונו בחיים.

זהו הקסם השפוך על כתביו ומושך את הקורא.

קרליל האנגלי אמר כי במתנה לדבר אמת זוכים רק מעטים מבעלי הכשרון. וזה הכשרון היה לשד"ל. מחשבתו נתאחדה עם האמת ותהייתה לעצם אחד, וכתביו הם תולדות העצם ההוא. בעיניו היה שפינוזה „נתעב ונמאס לא על מחשבותיו, אלא על מרמותו, כי התחכם להטעות את הבריות בדבריו שוא ומדוהים שירע בעצמו שאינם אמת” (אגרות עבריות דף 1197). שד"ל כבד את עצמו, והכבוד הזה לא הניתחו להגרר אחרי דעות אחרים. הוא האמין בעצמו, יען כי חושו הטבעי השיאו להאמין, יען כי מחשבתו יצאה כמקור מים חיים, מקור נסיונו הכביר בחיים. . . אין דבר אי איש שהכריחו לבטל מחשבתו הנחשבת אצלו לאמתית. הבקרת הזועמת לא הטתהו מדרכו, וברוהו הגאוני היה מתעלה תמיד על קרקוד העורבים. משאת נפשו היה להגך אנשים ההולכים בדרכו ומתקרבים ליהדותו ומוסרו. ומטעם זה, אף אם היה מוכרח להכחיש בבקרת עצומה כל מה שהיה בעיניו אי-אמת, היה יהודי נאמן, כי היהדות לא תחת מפני האמת. נפש ר' יהודה הלוי נוססה בו וכמהו שנא את האמיתיים, היא החכמה היונית אשר „אין לה פרי כי אם פרחים, והעוסק בה נשאר בלב ריקם ונעור ופה מלא ברוב שיגים ושיחים” (דברי ריה"ל); והכל זה נמשך מהתכונות היוניות, אשר מן היונים נשתרבבו והיו לנחלה לכל הפילוסופים, אבל היהודי המורגל בתכונות הישראליות איננו נפתח אחרי קול דברים ומליצות יפות ונשגבות אשר לבו יודע שלא נכתבו לאהבת האמת, כי אם לאהבת הכבוד והבצע” (אגרות עבריות 1094).

„הלא ידעת—כותב שד"ל לצונץ—כי אלהי איננו אלהי Kant אלא אלהי Tnak (תנ"ך), וזה הפך זה, על כן דרכי מתנגדים לדרכי אנשי הדור” (שם 1134).

בשנים האחרונות החלו ספריו למויזך לב קוראים עברים, אשר מלפנים גם שם שד"ל זר למו, וגם נראו מאמרים אחרים על אדותיו בספרתנו העתונית. מובן מעצמו כי הקוראים ההם יוכלו להכיר רק את שד"ל המדבר עברית, ולא לועזית, מאחר שהקוראים איטלקים מעטים מאד בארצנו; וזה איזה זמן שאני הולך והושב על הוצאת תרגום עברי מכתביו הלועזיים.

בין כה וכה הגיעתני אגרת החכם הנכבד פרופיסור קסטיליוני ובין יתר דבריו הודיעני השתדלותו להקים ציון על קבר שד"ל. בשורה זו הזכירתי פתגם התלמוד (יהושע שקלים מ"ו): „אין עושיין נפשות לצדיקים, מעשיהם ודבריהם הם זכרונם”, ונצטערתי על מיעוט הזכרון שיעיר ציון זה בלבבות מי שהיו חביבים לשד"ל בהיו וקרובים לו במותו, ואשר, אמנם בלי כונתו, להם עמל ברובי ספריו, והם המון הקוראים עברית ברוסיה, ובאתי גם כן לידי הגיון כי טוב ויפה היה להרים לזכרון כבוד שד"ל וטובתו לבית ישראל ציון עולמי, המוקם מלבנים וחמר שהכין הוא בעצמו. — וזהו מגמתי העקרת בהוציאי כעת תרגום הלוקטים והאגרות הנוכחי, שהוא כעין דוגמא-מספר גדול שבנפשי להוציא ואשר יכולת מצית אגרונו הלועזי של שד"ל, שבניו הוציאו לאור בפאדובה בשנת 1890 בשם: Epistolario italiano, francese, latino di S. D. L. da Trieste pubblicato da'suoi figli (דפים XXIV+1072).

חומר האגרון בכלל יוכל להחלק לשנים: מדעי ומחקרי. במאסף הלוקטים נתתי מקום על פי רוב לשני, המודיע לנו בפרטות גדולה תכונתו הרמה של שד"ל בתור חוקר יהודי ופילוסוף ואהבתו ודבקתו באמת ובושר ורצונו תמיד להועיל לכל.

הגני חושב לחוב נעים להביע בזה תודתי התמימה להפרופיסור הנכבד מר אהוד לולוי הרב הראשי בפדובה, שהואיל להראות לי חסדו וידידותו החמה במעבדו זה ולבא בעזרתו ועצתו. אבל יודע אני נאמנה כי יותר מתודתי ימצא עונג אמתי בהכירו לקחת חלקו בהקמת „ציון” רוחני למזכרת מי שהנהו מכבד ומקור זכרו במאד מאד.

א. כהנא.

זיטא מיר, מרחשון התרנ"ו.

אל ש. ח. זלמן, טריאסמי.

חיים אהובי!

הנני כותב לך הפעם לא בתשובה על שתי אגרותיך, שאינן כעת לפני, אלא הפצי לכתב אליך סתם, וזאת אומרת: להשתעשע בחברתך כמשפטי. אוכזר כי באגרתך הראשונה אמרת שעלי היה ללכת לגור בצרפת, מה שמביאני לידי שחוק. פה אני עושה טוב, אני מחיה את ההרגשות הלאומיות בארץ, שעוד לא כבו בה מכל וכל על ידי האימנסיפציה. הלא כה דברי באחד משירי שכתבתי בימים האחרונים:

יאבד בן יקנת אם ולקנת אב ולעג ונעש גלוליו אמנצפציון
תדבק לשון לחך אף תכה עין ימין יבוש תיבש ידו אם אשקםך ציון.

אבל בצרפת לא אהיה מועיל לאיש, ואם כן בלי שום ערך.

אני מדבר אליך לפי רגשותי ואינני יודע אם ייטבו דברי בעיניך, כלומר איני יודע את רגשותיך האמתים, המתנגדים מכל-זכר או פחות מעט לרגשותי. אמנם ידעתי וזאת נאמנה, אחרי אשר הודעתני את דעתך ללכת צרפתה; זו הארץ היפה שהיתה בימינו לטיפוסה של הציביליזציה.

הה, הנה פלט עמי את המלה היפה של הציביליזציה, ראה החלותי ולא אכלה דברי.

מלה מבורכה זו, האלילה הגדולה של דורנו, שאין לו אלהים אחרים אלא תועלת עצמו, תלמד שהאדם מסוגל לתקון, להשתלמות. — "השתלמות" (perfezionanto) גם היא מלה יפה וגדולה והברתה כהברת תיבת Dégérando עם הנגינה על אות 0. הוא היה איש טוב ונכבד, אבל לא פילוסוף בריא.

והאמנם — תקרא אתה — האמנם האדם אינו משתלם? — לא ולא.

האדם יודע אבל להיטיב כל יוכל. האדם יביא לידי השלמה את מלאכות עבודתו, מלאכת האריגה, הדפוס, הבנין, האפרות; יבוא לידי השלמה את הכל, העגלות, האניות, הרחובות, החקים, הפקודים, הכל, — אבל לא את עצמו. האדם ישאר תמיד אדם.

אבל האדם יודע, אמנם כי כן. תחת הרגשה — יחשוב; תחת הוויה — הווה; תחת דחיפה ממנו בכוח — יבטיח הבטחות יפות; תחת עושק — יכמה; תחת חרוף — יתעה; תחת כבוד — ינחל קלון.

נקל לענות בהבאת דוגמאות מפראות ימי הבינים ולהאמין שנתכררה בזה

הועלת הצובילויזציה. איני שולל את מעלתנו. אני מסכים כי בימים שעברו היה האדם או אנשים אחרים רעים, וכי המשחתת ההוא נתקן בימים האחרונים בשובנו במקצת אל המוב הראשון המבועי של האדם. זהו מיב הקולטורה החדשה כי תקנה במקצת הרע שקדמה.

אבל הרע ההוא מהו? — רשעת המושלים ואכזריותם; גול, תרמית, אינקבויזציה ויוואימות של הכהנים.

ומה עשתה הצובילויזציה? — הגבולה ממשלת המושלים ואת הכהנים הביאה לדרכים הנאותים להם.

פעולה טובה גם נכבדה.
אבל ההתאמת הרע ההוא, בפראות שעברו, גם בחיק היהדות? — לדעתי לא. הרבנות, זו כהונתנו, השלחה היא מעולם יהיה כגולה, בצע ואכזריות, והאם לא היתה להפך כמל הצדק היותר נעלה בכל ימי הבינים?

רק בדורנו תראה אותה בוצעת ומקנאת; כעת בהיותה מתורבתה, בהיות שני ספרי תלמודיה מחלפים בעתונים וספרים חדשים.

היהדות הקדמונה — תאמר לי — התירה רבית (usurajo) ולא כן עתה, כן, מהיותה נעדרת תקומות אחרות, עמלה להיות. אבל העשתה מרמה ורמאות? לא; רק כעת תעשה זאת ולא בגלל חיותה, כי אם למען התעשר.

אבל היהדות הקדמונה היתה מרגשת רגשות נעלים של רעות, אהבה, רחמים, ואם לא בעד העולם כלו (כי היתה שנואה לעולם כלו) הרגישה זאת בעד אנשה, משפחה, אומתה. כעת תאהב הכל ולא תאהב איש.

וזה יוצא ממשבותי אלה ואלפים אחרות. לדעתי האדם אינו מכשר להשתלם אלא להשחת; בימי הבינים היו קצת אנשים נשחתים; מקצת המשחיתים נתקנו בימים האחרונים; התרבות הגה מצד מה הועלת לנצרות, אבל לא ליהדות.

היהדות, גם המשחית גם התלמודית מוכשרה לוסר חברה של צדק ומאשרה, בזרעה ובהפיצה רגשות מכעיים של רחמים ואהבה. התרבות אינה מכשרה לכך. ומדוע? יען כי התרבות מביאה לודו ספירה, אינה עושה אלא בחשבון, ובחשוב המות תחבל רפיקת הלב; והיהדות תדבר אל הלב ותצוה מעשים מתנגדים לכל השבון. "במה ישכב?" תאמר.

רב לרב יצוה על החזרת השלמות החכולה ועל שילום השכר לסבל כפי מה שהתנו עמו, אם גם שבר בעבודתו חבית יין, ומדוע — למען תלך בדרך טובים וארחות צדיקים תשמור.

אצל התרבות בני הנעורים העוסקים בלמוד הם היותר משחיתים, היותר גרועים.

ומי שאינו מאמין יחקר זאת בעצמו; ומדוע? יען אשר יודעים השמודנמים ורואים הם כי למוד-המדות של פרופיסוריהם הנהו רק בפיחם ורובם אינם טובים מהם. . .

26. 11. 1838.

Pag. 263—267.

אל י. ש. ריגיו, גוריצייה.

יודי היקר!

זה יותר משנה שאתה מוכיחני על הביטוי בקרת-רוח על ההפלגת הנכונה לבא, לדעתך, בין יהודי גרמניה; ותתאונן על התעסקי במנוחה, בעת הברעה כוונתו, בחקירות שכל ערכן אינו אלא ספרותי; והנך אומר שיכול וצריך הייתי לפזר כחותי על דברים יותר גדולים בערכם ותועלתם הלאומית.

על תוכחותיך הרבות נתתי לך תשובות פטורונן; אבל רואה אני אחרי כל אלה שחבר-כמותך יש לו הזכות שאפתח לפניו סגור לבי ואגלה לו את הסבות הנכונות המעצרות בעדי מלהציג כף רגלי בשדה מלחמה זו.

אתה דרשת ממני לשאת כלי מלחמתי ולהגן בעד אמונת אבותי, שרבים הם החפצים בדורנו להביאה כמו אל דאיום מהור; ואני עניתך שההגנה בעד הסופר-נשורליזם דורשת איש מפורסם, שקנה לו שם ספרותי, איש ידוע בחפשו הפילוסופי בהגיון; איש העולה בכלל על כוונתו ושחוק הרוחות-הכבירות, ואשר לא היו יכולות לאמרו עליו: פנטיקי הנהו. כי אי-האמון במגין יפול בנקל גם על הדבר המוגן. בדרך זה פשרתי עצמי מתביעתך.

אבל אומר לך דבר ברור ואמתי, כפי מה שאני חושב, שהמלחמה הגדולה לא תוכל לכלות בנצחון מפלגה אחת ומפלת חברתה, אלא באפיסת כחותיהן של שתיהן. המחלוקת הגדולה לא תוכל להגמר בנפילת אחד משני הלוחמים, אלא בשלום של אהבה ורעות. כי על כן שתי הכתות הביעו את תביעותיהן באופן בלתי צודק לשתייהן, ולכן אין האחת מהן ראויה למפלה ולא יאות לשנות הנצחון.

ועתה מי שחפץ היה לתוך בין שתי המפלגות, ולהבין לשתייהן, היה, בלי ספק, מפקור עצמו להיות לבו בעיני שתיהן ורחוק מהשלים ביניהן, היה רק מביא עליו שנאת הכל ושל המרובים.

השפעת-החרגל גדולה לא רק על תנועות-הגוף, אלא גם על מחשבות הלב; והאנשים הרגילים בריציונליזם כבה מהם לשוב אל הסופר-נשורליזם, והמגודלים

בכיבוד דברים רבים, שנדחו באורך הזמן לנושא נחמתם ותקותם, והמחונכים ומורגלים לבלתי חשוב, זאת אומרת לבלתי חשוב אלא על יסוד עקרין מקובלים, כבוד הדבר שיהיה בהם די כח לשוב מזה; ואם כן התקרבות שתי המפלגות היא כמג בלתי אפשרית.

אני אומר כמו ולא בלתי אפשרית מכל וכל, יען כי אאמין שהמעצורים הבאים רק מרגילות השכל, כלומר רק מהבדל המחשבות, אפשר סוף סוף לצנח. אבל מעצורים אחרים הנני רואה, שממבעם הנם בהחלט בלתי מנוצחים, והם היוצאים לא ממשחשבות המוח, אלא מהרגשות הלב.

הנגוד בין שתי השמות, רציונליזם וסופרנאטורליזם, אינו נגוד התלוי רק בעיון; הנהו הקירת הענינים היותר נעלים של האדם והחברה: אינו יכול אם כן מעולם להיות נחקר בסבלנות, כחקירת שאלה פיזית או פילולוגית.

וזהו בעצמה סבת התקדמות הפילוסופיה במדה מועטה, אשר תחת לבוא מעט מעט אל הדרך הישר ולהתקרב אל האמת ולאחד את כל השיטות לאחת, לא תעשה הפילוסופיה דבר כי אם תסוב בדרך סביבות והולכת וכוללת תמיד את שיטותיה הקדמונות רק בשנוי קצת. וכל זה מאשר כי לא תוכלנה השאלות הפילוסופיות להיות נחקרות בדרך סבלנות, מסבה שהאדם החוקר הוא גם כן הדבר הנחקר, והאדם בחקירתו על האדם, יוכל בכבודות ורק לפרקים להתפשט את הרגשותיו, נאותו, מאוויו וכל חיונות לבו במדה שצריכה היתה, לבעבור הוציא משפט ישר על האדם, מעשיו וכו', וכו'. ואם גם בין אלפי פילוסופים נמצא איש כזה המוכשר לפילוסופיה סבלנית, או ישתקוהו אלפי הפילוסופים ההם החיים רק בדמויות הרגשותיהם.

אילויות הלב הנן טבעיות כאדם, ובכל זאת לא כולן תמצאנה בו בכל רגעי חייו; אבל היום שוררת בו אילווייה זו ולמחר אחרת, הכל לפי השנוים הרבים של עניניו הפנימיים והחיצוניים. ואם כן למרות הממשלה התמידית של פילוסופית האילויות, יקומו בהכרח לעתים פילוסופים סבלנים במקצת, כלומר חפשים זה מאילווייה זו וזה מחברתה, שביכולתם להשתיק במשך איזה זמן את הרוב; אבל האחרון לא יאחר מלשפוך את ממשלתו, וההם לא יאחרו גם כן בזמן או במקום אחר להולד עוד הפעם ולצאת על במת-החיוון של הפילוסופיה: זהו מקור עליה וירידה כמו תקופיות של השיטות הפילוסופיות.

סלח לי, ידידי היקר, על נטותי מענין, והנני ממחר לשוב לנושא אגרת הנוכחית, כלומר למלחמת רציונליזם וסופרנאטורליזם, ואומר כי בחיק היהדות קשורה מלחמה זו, יותר מבשאר העמים, וסבוכה בענינים, הרגשות וענינים של המתוכחים. הרציונליזם בימינו הולך הלך והתחבר עם בוז לעמנו, לכל דבר שחזתם יהדות מהורה קבוע בו, וכמעט לכל האנשים המפוארים בה, הלא הם המובהרים שיהדותם

היתה ממהרה במדה ידועה מכל דבר זר; בוז שאינו מניח לראות ביהדות שום דבר מקורי ואופיי, גם טוב גם רע, ורואה אותה מלאה כלה רק זריות וחקוי; הכל, דעותיה, מנהגיה וחקיה החברתיים והענשיים והדתיים, הכל לוקח מעמים אחרים. חפצו היותר נמרץ של הרציונליות בימינו הוא לראות את בני בריתנו משתנים לשכניהם העמים המתורבתים; לראות שיהיו למודי היהדות נעשים חכמה כהתאולוגיה הנוצרית, בתי-הכנסת יהפכו להיכלים כאותם של הפרוטסטנטים; והחונך והמנהיגים, החיים והמות של היהודים יתחקו וישתוו לאותם של הנוצרים.

האמנסיפציה היא הטוב היותר גדול בעד היהודים הרציונליסטים. לבם משתאה על התקדמות כל העמים וכואב ובוזה להתעצלות אחיהם, התעצלות שמקורה הם מוצאים ברוע החינוך ובלמוד וכיבוד הרבנים הקדמונים.

הסופרנטורליות להפך הנהו מקושר בימינו אל גאווה לאומית גדולה, אל הוכחה של מקוריות ואלהיות היהדות, של מעלתה על כל השתלמות ותרבות, של השחתה רק בהביא אל תוכה דבר מחוצה לה והתקנה בשובה למהרה הקדמוני. הוא מחובר לכיבוד פשוטות (rozzezza) הימים הקדמונים; לאי-אמונה ונגוד ביחס אל כל דבר חדש; לבכית השפלת עצמם של אחיהם, המקודשים להיות מורי המין האנושי וסמלו, ואינם חושבים אלא לעשות עצמם קופים בעיני שכניהם. הוא מחובר להכאב היותר גדול לראות את הרוח הכביר, שהיה בימי קדם מועיל לאחיו וכבוד לדת היהודים וספרותם, משתקע עתה בלוקסוס ובכל דבר שביכלתי לכנות לאיגואיזם. לא האימנסיפציה החיצונית הנה הטוב הנדרש לסופרנטורליסטים שלנו, אלא האימנסיפציה הפנימית, היא החופש מהשפעת כל דבר זר.

היש באפשרות לדעתך, ידוּי היקר, לאחד שתי מפלגות בנות הרגשות ותאוות מתנגדות כאלה?

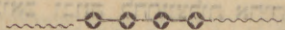
כמצב כזה מה אועיל אני כי תוכיחני על עצלותי? אני משתדל להחיות בכתב הנדפסים והבלתי נדפסים את האהבה לדברים ישראלים, אהבה ההולכת יום יום הלך וקמן; ולהאריך כפי האפשר חיי הלשון העברית וספרותה, האמצעי האחד, לדעתי, להשארת אהבת היהדות בחיים; והנני משתדל לרע בזמן אחד בספרות העברית זרע הבקרת האמתית, האמצעי האחד למהר מעט מעט את היהדות האמתית מזוהמתה, וכבר היצתי באחת מאגרותי שכתבתי אליך זה י"ח ירחים איוו ממחשבותי, שעוררו עלי קנאת רבנים רבים מפולניה, ומהצד שכנגד גם כן, וחמתם עלי גדלה כל כך עד כי אחד מידידי, שאני מכבדו בעד חכמתו ופילוסופיותו הגדולה, אשר נודענו איש לרעהו זה עשר שנים, ולא כתב אלי מעולם, חשב את עצמו מחויב להפסיק הדממה ובאגרתו שקבלתי היום, מיעצני בידידות לבטל את אגרתו ההוא ולהרחיק את נפשו מסער מתחולל. אמנם אין זה מפחידני כמאומה, והנני שמח ביותר על כתבי והדפיסי

את אגרת־החיא. וחנני מתודה כי נפשי שוקמת מאד מליצאת לשרה מלחמת שתי המפלגות ולהגן בעד יהדות, שכל היותה אינה אלא כמוחי ובלבי ובמוחם ולבם של אנשים מועטים אחרים, ולהגן עליה בלי תקוה לשום תוצאה.

בכל זאת לא אחלל, אם רק יהיה את נפשך, להתוכח עמך, יודיך, בעניני הפלוגתות האלה; כי יודע אנכי שאתענג על זוי תורתך ואקוה לפתח, ובכתבי אליך, את דעותי.

שד"ל

והנני אוהבך

9. 5. 1839.

Pag. 295.

אל י. ש. ריגיו, גורוצ'יה.

יודי היקר!

בחכמה שפמת לבלתי הכנס בווכחים מרם תפרש. את דעתך שקנית לך על אדות היהדות. אמנם כי כן אין סבלות גדולה בשאלות כאלה מוכוח בלי בינה.

אגרתך המלאה חכמה הוא הנסבה שאציע לפניך שנוי שנפל זה ירחים אחדים בדעותי על אדות מקור היהדות ותחלתה. מאחר שלא פסקה מימי חקירותי, חקירה מתנהגת רק לאור השכל, אני עובר פעמים רבות ממשפט אל חברי. דעותי בענין היהדות היו בשכבר הימים קרובות במקצת אל דעותיך. אבל הא לך, יודי, מסקנת השקפותי האחרונות, השקפות מאד זרות והפשיות, אשר אולי מצד זה, בלי ידיעתי, הנן חדשות, בחנן והשמעני משפך עליהן.

שני יסודות אני מוצא ביהדות: אברמיוס ומשהוים.

האברמיוס קדום למשה, הוא יליד אברהם.

משה בא אל בני ישראל בשם אלהי אבותם ולא בשם אלוה בלתי ידוע להם. הוא לא למדם שום אמונה, ורק על שתות אמונה כבר קימת הקים בנין גוי ותקום. לתועלת הדורות הבאים שם בקורות הדורות שקדמוהו תכונת עקריותו ומוסרו של האברמיוס. מתוך ספורי הקורות אנו רואים את אברהם יצחק ויעקב וכינוי מאמינים באל יחיד קונה שמים וארץ, המשלם שבר ועונש והשגחתו מגינה על שלום יראו. אנו רואים אותם מאמינים במופתים, במלאכים, בנבואה בהלום ובחקיץ, ודואגים בעד מקום קבורתם. אנו רואים אותם מתפללים לאל בצרתם וגם בעד אחים יפגיעו. אנו רואים אותם מודים לאל, בעד הטובות שקבלו, באמצעות קרבנות. דרך ה, שהיה

אברהם מצוה את בניו עליה, היא עשית משפט וצדקה. אמונה זו אינה מבוארת כמצוה מפי אלהים, כנגלות במראה: הנה נראית כבנין אברהם. הנבואה, הרצון האלהי הוסף לרליגיה החפשית הוּו מצות המילה; וזו היתה באברמיום המצוה היחידה מן השמים, מצוה מסוגלת לשמירת האברמיום עצמו בעשותה לבניו גוף מיוחד, נבדל באמצעות אבר בלתי נפרד. עוד מנהג אחד החמירו על עצמם בני ישראל הקודמים למשה והוא אסור אכילת גיד הנשה.

על שנתת האמונה הזאת הקים משה את הרפובליקה שלו, את תורהו. משה לא למד אמונה חדשה, רק שגן להם לבני ישראל אמונת אבותם. אינו מזכיר שום עקר חדש, אלא מצוה מצוות חדשות, מנהגים חדשים, אסורים חדשים אשר עלו ברצון ה' לעשות בהם מוגבלת וכללית את העבודה אשר קודם היתה פרמית ורצונית. איננו מלמד מוסר חדש, אבל פרסם ספר שכל עקרו אינו בא אלא לפתח ולקדש יסודות הומניות (משפט) וצדקה שלמד אברהם. הקי משה קולעים לשתי מטרות: לתקן מוסרו ואשרו של הגוי החדש ולחזק בהם את האמונה הישנה; באחת כל עצמו של המשתנים אינו בא אלא לשמירת האברמיום, בהוסיפו מה שלא היה צריך לשבט הועים ומוכרח לגוי גדול אפרי.

אם כן שתי התגלויות (rivelazioni) יש לנו: של אברהם, אשר בה כרת ה' ברית עולם ואשר הוסף לה מצות מילה, ושל משה; שתיהן אינן באות כי אם לשמירת האברמיום, ולא ליסודתו. ההתגלויות המאוחרות למשה מטרתן גם הן שמירת האברמיום.

אלה תולדות התהוות היהדות על פי התורה כמוכנה המלא, לפי דעתי, ויהדות חפשית כפי שאפשר.

ובהרחיבי מחשבתי בדבר אשר המקרא לא פירשהו בכירור, כי אם ברמו פה ושם, ובלכתי בהמון השערת לאור לפיר היסטורית העמים, נראה לי כי בלתי אפשרי הוא לשלול דעות חכמים רבים וגם דעתך הנרמות באגרתך, כי לא רק בשביל עם העברים הכין ה' את היהדות, אלא לתועלת כל המין האנושי. והא לך מחשבתי. כאשר יסד לו אברהם, בתוך השלטון הכללי של הדעות המשובשות, אמונה מיוסדת על האמת ומביאה לידי מעשה משפט וצדקה, רצה ה' כי גוע אשר כזה לא ימות לעולם.

הוא הקדיש לשומרים על המצב הקרוש הזה ולכחני האמונה הזאת את צאצאי מי שהיה הראשון בפרסומה, בתנאי כי האברמיום במצבו הראשי (חויץ ומצות מילה, שנוספה מאת ה') יבא יום ויהיה כללי בארץ.

אלהים לא יכבוש את רוחות האנשים, אם כן לא היה לו להתגלות לשום גוי פוליטיאסטי, יען כי ההתגלות לא היתה עושה כל רושם. מי שמאמין בדבוי אלהות

יכול היה לדבר עם אלהים פנים אל פנים ולשמוע הודעת יחוד עצמו, ולבלתי קבל מזה אף הכרת כל שהוא: קול אלהים לא היה מסיר מלבו את הספק אולי יוכל ביום שני אלהים אחר לפרסם את עצמו ולהכחיש היחוד שהכריזה האלהות הקודמת.

ובכן מצא ה' את אברהם ואחר כך את עם העברים ליחידים אשר להם יוכל לתועלת המין האנושי להתגלות, וליחידים המסוגלים לשמר את המצב הקדוש בתוך טעות הכלל.

הנה התבאר בזה הסוד הגדול של בחירת העם העברי; בחירה שהיתה עד היום לסבת שעוררית רבים ואכזריותן.

אמנם לא נבחר העם העברי לשומר פשוט של האברמיוס ולהיות רק הקפסריים (Capsarii - שומריהפקדונות) של האמונה (כדברי סט. אוגוסטינוס); בתנאי אשר במסרו את הפקדון בידי המין האנושי יוכל לחשב שכלה את משלחתו, ובהיותו חפשי ממשמרתו יוכל להתערב במשפחתם הגדולה של בני אדם ולהתדבק במהרה האברמיוס הראשי.

כבר עברו דורות רבים מזמן שקבלה המשפחה האנושית מידי העם הזה את כתביהקדש, והעם הזה בתוך שנאת העמים ורדיפות פרועות מאד, דברים מוזרים שהיו מפורסמים ורגילים בדורות קדמונים, הנהו חי וקים. המקרים האלה היחידים במינם, מראים את אמתות הנבואות הקדומות, ומראים אם כן כי עוד לא השלים העם הזה הכל, וכי רוח אלהים שָׁרָה על מי שדבר לו: והיה כי יבאו עליך כל הדברים האלה הברכה והקללה אשר נתתי לפניך והשבת אל לבך בכל הגוים אשר הדיחך ה' אלהיך שמה. ושבת עד ה' אלהיך ושמעת בקלו ככל אשר אנכי מצוך היום אתה ובניך ככל לבבך ובכל נפשך. ושב ה' אלהיך את שבותך ורחמך ושב וקבצך מכל העמים אשר הפיצך ה' אלהיך שמה (דברים ל'). וברור אם כן הדבר כי העם הזה לא ישלים באמונה את משלחתו ולא יהיה ראוי לעתידותיו הטובות, המיועדות לו, אם לא ישאר עד אחרית הימים נאמן בבריתו התמידית למצות שנכללו בשביל בימי קדם בספר תורתו.

עוד נשאר לי, ידידי, להראותך איזו תועלת היוצאות מתאורתי או השעורתי; ולהביע איזו מדעות הרציונליסטים בנוגע לתועלת האברמיוס והתועלת שיכול המין האנושי לקבל מהפצת דעותיהם.

כל זמן שתסכים עם הרציונליסטים כי מתכלית ההתגלות היא הודעת איזו אמתיות, והיה להם הצדק לענותך כי ספרי הנבואה לא יכילו שום חכמה; כי המה לא יתנו ידיעות ברורות ושלמות, מאלהות, נשמה, יעוד האדם, צדק, זכות ועוד; אבל ידברו מן המושגים האלה יותר באופן המוני ממדעי, במדה בלתי מספקת ללמודי

האמתיות. וגם יוסיפו שספרו של משה מכול בעמודיו הראשונים אינו ספורים אשר לא יוכל השכל האנושי, בלי הכרח, לכנותם בשם אמתיות. אבל לפי השערותי, אין מתכלית ההתגלות הודעת אינו אמתיות, אלא שמירת האברמיוס. גם אין האברמיוס חביב לאל בשביל אמתיותו העיוניות (speculative) שילמד, אלא בשביל הצדק החברתי אשר יורה. "כי ידעתיו – אמר ה' בדברו על אדות אברהם – למען אשר יצוה את-בניו ואת-ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט למען הביא ה' על אברהם את אשר דבר עליו" (בראשית י"ח י"ט).

והוא לך תשובתי על השאלה הגדולה מתועלתו המוסרית של האברמיוס. האברמיוס כצורתו המצירות לפנינו בכל ספרי היהדות (שבכתב ושבעל-פה) מלמד מוסר עומד על שני יסודות, האחד אי-עצמי ומשנהו עצמי והם: רחם ויראת שמים.

הרגש הבלתי עצמי של רחמים וחמלה, המוטבע בטבע האדם והסובל פעמים רבות מתגרת האיגואיזם והשכל החשבון, חונק וגודל ביתר שאת על ברכי היהדות, הקוראת לרוב אל הרגש, ולמען עשות את רגשות החמלה יותר חביבים ויקרים בעינינו היא מוחסת אותם לה' בעצמו. היהדות מצוה לחובל שלמת המשכב להשיבה עד בא השמש, באמרה בדברים רבים: כי היא כסותו לבדה היא שמלתו לעורו; (ואם תעצרה) כמה ישכב? – והיה כי יצעק אלי ושמעתי כי חנון אני (שמות כ"ב כ"ד כ"ה). באסור לחיצת הגר תסיים: ואתם ידעתם נפש הגר כי גרים הייתם בארץ מצרים (שם כ"ג ט'). ובמקום אחר באמרה כי ה' הוא אלהי האלהים ואדני האדנים האל הגדול הגבור והנורא, תוסיף כי הוא עושה משפט יתום ואלמנה ואהב גר לתת לו לחם ושמלה, ותסיים: ואהבתם את הגר כי גרים הייתם בארץ מצרים (דברים י"ז י"ז–י"ט). תצוה לבלתי השות משפט גר ויתום ולבלתי חבל בגד אלמנה ותוסיף: וזכרת כי עבד היית במצרים (שם כ"ד, י"ז י"ח). הכל יודעים כי זכרון הצרות המוצאות אותנו יגדילו בקרבנו את הרגש הטבעי לרחם על אחרים בצרותם: Non ignara mali, miseris succurrere disco, כן גם היהדות בקראה אל הרגש תשתדל לעשות חביב ויקר ביותר. ולמען יתרגלו יותר להוקיר את הרגשות הטבעיים בעשית הטוב, תצוה כי יוקירום גם בבחינת שאר בעלי-חיים. מי שיקרה קן צפור לפניו אל יגזל מן הבנים רחמי האם, המוכנה להפקיר עצמה תמיד בעד שלומם: יוכל לקחת את הבנים, אבל האם שלא ישלחנה (דברים כ"ב ו').

ומן ההרגשות הנזכרות נמשכו החמלה וההומניות שבהן הצמינו בני ישראל בכל דור ודור. הארמיוס אחרי נפלאם במלחמה אמרו למלכם (מלכים א, כ' ל"א): הנה נא שמענו כי מלכי בית ישראל כי מלכי חסד הם. חכמי התלמוד אמרו: מי שאינו מרחם על הבריות בידוע שאינו מורעו של אברהם אבינו. המנהג הגרוע שהיה

נוהג אצל הגוים הקדמונים, הסגוף (tortura), היה בלתי ידוע לתורת ישראל שבפתב ושבע"פ. הסגוף היה נוהג רק בימי החרום; אשר לא היה מותר ישראל, ואשר מאם בדרכי ישראל ורק על הרמי הרומאים התחקה. פתגם התלמוד: ואהבת לדעך כמוך, כבוד גם לרשע מיתה יפה. גם עניני בעלי-חיים לפי דברי חז"ל הוא אסור דאורייתא. גם ברודנו פה באימליה מאשרים עצמם הקולוניסטים בנפול ארץ עבודתם כירי יהודי. והמשרתים מתפארים (לפי עדות כומר אחד הוושב במחוזנו) באהוניתם העברים.

יראת שמים, זה הרגש העצמי, היסוד השני של מוסר אברהם, משפיע את השפעתו הטובה במקום שהרגש בלתי-העצמי, הרגשת החמלה, לא היה מספיק, אבל היה מנוצח מפניה או צורך. אמונה בעין-הואה, און שומעת, ספר שבו נכתבים כל המעשים, יד גומלת, אשר כל התנגדות לה כאין נחשבת; אמונה זו פדשה ספרי היהדות ומוריה.

ומה הם היסודות האחרים שיוכלו להיות למוסר? רצוני לומר: מוסר תמים, מוסר היוצא מלב המורה והמסוגל להכנס לעומק לב התלמוד; אבל לא מוסר-מרומה ובעל-לשון בלבד. הכבוד, היסוד הגדול של המוסר התרבותי, ימשול באדם על הזיון התבל ויעובדו אם רק יאמין היותו בלתי נראה, או אם באמצעות איזה קנינים פרטים נחל לו איזה שם. כי אין כל דופי ודבר מגונה יכול לפסל כבודו של חרש מהיר או סופר מפודסם.

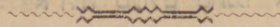
האידיה של תועלת הכלל מנוצחת בנקל מאידיה של תועלת הפרט. רגש הצדקה אינו אלא תולדת החמלה; גם הוא כמוה צריך להיות מחונך ומגודל; ומחיותו, כמוה, בלתי-עצמי יפול לרוב לפני התועלת והצרך הפרטי, אם רק אינו מוחזק מהאידיה העצמית של שבר וענש.

ערך העצם השכלי, הצווי המוחלט של הידיעה, החוב, אינם מוחשים מכל אדם.

אם היו-ימים, שבהם היה האברמיום (שהורק להנצרות והמחמדיות) מועיל להיטיב ולרסן את הגוים הפראים, הנהו ונחיה תמיד צריך להשכלה המרובה אשר avec l'augmentation et le perfectionnement de tous les objets, qui flattent les inclinations des sens, s'augmentent les bésirs brutaux, les passions sensuelles, l'abandon à des penchants injustes, l'art de parvenir à un but intéressé aux dépens des droits de son prochain, et les délits se multiplient et marchent d'un pas égal avec le développement des forces (Ancillon, Du justemilieu, II, P. 29.)

ידידנו התרבות נמצאת משני פנים: אימצונו ויודאיוס. הרע אשר בקרבנו — תוצאת הראשון; והטוב (בפנים) מוסרי אני מדבר) תוצאת השני. דעתי זאת היתה

נראית לרבים כפדדוכס רחוק, ולהראות אמתתה היתה צריכה ארובות יתרה, וגם בלעדי זאת נתארכה אנהתי-יחסה החשו, הערסכה פרסמה היתה לה לזה היתה ואתה שלום והשמועני משפמך הנעלה על חברו ודוהך אוהבך שד"ל.

13. 8. 1840.

Pag. 375—377.

אל ד"ה י. מ. יא סט, פרנקפורט דמין.

בעתון Archives israélites de France, יאנואר, עמוד נ"ד נמצאים הדברים האלה:

„L'école de Padoue, les Reggio, les Luzzatto, adoptent comme un asyle, et proclament comme dernière raison les principes de Mendelssohn. Ils sont où se trouvait l'Allemagne à la fin du dernier siècle, à l'époque des Biourim et des Measphim; ils y sont, et prétendent s'y arrêter. Mais, comme il arrive toujours, leurs successeurs prenant ces points d'arrêt pour points de départ. On peut bien se refuser à entrer dans la carrière de la raison; mais dès qu'on y est, on entend sa voix, qui crie incessamment: Marche, Marche! Aucun entraînement oratoire, aucune sublimité poétique, n'a assez de puissance pour couvrir cette voix“.

אם תחת שם יסודי מנדלסון מובנת האמונה כי משה נביא אמת, כי כל האותות והמופתים שעשה הנם אמתים וכי היהודים מחויבים בכל זמן לקים את תורתו, חוץ מחקים אחדים התלויים בקיום מדיני של ממלכה ישראלית, אמת הוא כי ריגיו ולוצאמו מחויקים ביסודי מנדלסון. אבל הם לא למדו היסודות האלה ממנדלסון; הם למדום מהמקורים העתיקים, שממם שאב אותם גם מנדלסון בעצמו.

האיש הגדול הזה משפיע הרבה על היהודים יושבי אשכנז וארצות הצפון; אבל מעט מאד השפיע על יהודי איטליה, שלא היו מעולם מתרחקים מחכמה ודעת. ראש מלמדו, הרב מרדכי יצחק קולוניא (אחי הקבלר דיקולוניא) היתה לו ידיעה עמוקה בשפת רומי וגאומטריה. אבי, הרש עצים עני, ידע מלבד חכמת הטכניקה גם הפיזיקה, שלמד מתוך ספרו בנימין מרמין. חלא הוא שנפת בג רוח הקירה אמתית וחפשית, ואי-אמונה ב-entraînements oratoires, מהותו רחוק ללמדני לחשוב יסודי מנדלסון כמו dernière raison, אמר לי, בהזדוני עוד צעיר לימים, כי לא מצא כפדון שום רעיון מוצק, אמנם הוא האמין בהשאתה הנפש, אבל האמין בה

בעיקר הדת. והוא האיש שבו ראיתי את המיפוס של היהדות והפילנתרופיה הכללית, הצדקה בלי להג הרבה והבקרת הסבלנית, וטוהר המחשבה המחובר לתמימות וטוהר החיים, שאני מחויק ושקוה כי הבית-מדרש הפדובי לא יחדל מלהחויק.

הבית-מדרש הפדובי לא היה מעולם מתנגד אל "marche, marche" של השכל, ו"אנגלים" אלה בעצמם עדים בדבר; ואם אוהב הנהו יותר לשמור מלהרוס, מדה זו מוצאה יותר ממצעד קרימה, ולא מעמידה, בהליכת השכל. יכול להיות שאחרי טיולו החפשי במהלכו היכל השיטות, מצא שהדרך ליציאה מאושרת אחד הוא; הלא הוא הדרך, אשר אם איננו מביא לידיעה עיונית ואמתית ביסודי החכמה האנושית, יביא לפחות, ובלי ספק, להשגת הטוב הנעלה של המשפחה האנושית והגדלתו. יכול להיות שבהתרוסם הבית-מדרש הפדובי מעל לדמיונות שוררים בימינו וחזיונות שיריים, הרבים מאד מאד, אשר הקדישום בימינו המלומדים לא פחות מהבלתי מלומדים, יחידים ועמוס, ובראותו שווי תמיד של טובות ורעות בכל מצבי היחיד ובכל מדרגות הציביליזציה החברתית, לא מצא הבית-מדרש תהוא אוצר אחר שנשאר להאנושית ושנופל בו הגדלה והקטנה חוץ מעשות הטוב, כלומר אהבה משותפת. והאוצר הזה היה צריך אם כן להיות מבית-המדרש כטוב היותר נעלה של המשפחה האנושית, ושמירתו והגדלתו של האוצר הזה היה בעיניו החסד הממשי היחיד שאפשר היה לעשות עם אנשים; והיודאים הקדמון (ולא המחודש, ולא המתקן לצורך הרור החדש, אבל המטוהר מכל דבר חזוני שבא לתוכו במשך הדורות) יכול להיות לבית-מדרש זה האמצעי היותר מסוגל לעשות חסד כזה, וצריך לפיכך להיות מחושב, בטוב מעם ודעת ובלי שום פנמיזם מעור, בהיותו היותר ראוי (גם בנפלו מחיובו האלהי) להיות משומר בתכלית השמירה. שד"ל.

פדובה 18 אפריל 1840.

12. 1. 1841.

Pag. 397—398.

אל N. N.

התענג כאות נפשך, יקירי, על אמיל, תמצא בו דברים טובים, ואשר עולה על הכל תמצא בו לב חם ותמים, אשר בודאי ישמחך. אבל אל תלמוד ממנו להתבוע שתהיה התבל כרצונך, ולהיות בזה תמיד נעצב. צריך לקבל התבל כמו שהוא, ואף אמנם בלי להשחית את עצמנו, ולהסביר לה פנים. כך הוא דרכי. אלא שעלי חויבים וצרכים וגם צרות יותר מדי, ובוה אין לי פנאי להתבודד. אתה, שאין לך לא חויבים ולא צרכים ולא צרות יש לך פנאי להתבודד

ולפנות את לבך לרעיונות המעציבים. המל עליך חיובים, חדש לך צרכים, או תבאנה לך גם הצרות ואז תמצא האושר, רצוני לומר תחיה במשקל־שוה, ותמצא בי הכל בעולם הוא טוב.

אבל החיובים והצרכים מזומנים לך תמיד, המבע מעצמו הוא שם אותם לפניך; והוא — שתאהב ותבקש אהבה. השלך מנגד רעיונות שכלך, או, מה שיותר נכון לומר, השכיבם על ממתך בחדר, בשעות אשר או התתבודדות מוכרחת. אבל הרעיונות האלה לא יפרידו לעולם בינך ובין ידידיך, ולא יטו אותך להתנאות עליהם ולהביט אליהם בכיוון, אל נא! לא יאטמו את לבך ולא יעכבו שפתיך מדברי אהבה. ואם יויד שכלך ויאמר לך: אתה תשפיל ותקטין את עצמך באהבתך את הסכלים, אתה משקר אם תסתיר מפניהם את יתרונך, אמור לו: בוגד ומסית אתה לי; הלא המה רעי, איני יכול לחיות בלי אהבתם, ואיך אוכל לקנות אהבתם אם לא שאוהבם גם אנכי? אתה אינך יודע רק לשקל, אבל אני אינני משקל, יש לי לב, והלב הזה שוה הרבה יותר ממך, שכלי היקר.

זהו דרכי בחיי, ואתה ידעת, ובתוך צרות נוראות אני חי בשמחה.

27. 12. 1847.

Pag. 520—21.

אל הלל קנטוני, טורין.

... בחכמה הכרת קלות הסופרים העברים בצרפת ושבתת כובד האשכנזים. אבל גם אלה לא יוכלו להגדיל מעלת היהדות בעיני הכלל, מאחר שהם, או רובם, יזבחו לאימנסיפציה, ומהיותם בתוך אויר רציונליסטי או פנתאיסטי, יכחישו בכל, למען השתוה לאורחי ארצם. אבל אנו מאמינים וחפצים להשאר נאמנים ליהדות, ואנו דרים בתוך גוים המאמינים והחפצים להשאר נאמנים לנצרות; אם כן כל־ידינו של האשכנזים לא יצלחו ולא יועילו.

... המיוחד בין יהודי אשכנז הוא צונץ. ספרו האחרון „צור גשיכטע אונד ליטרטור“ (ברלין 1845) מכול, בתוך דברים אחרים בלתי שלמים, גם השקפה על מוסרם של היהודים האשכנזים והצרפתים בדורות הבינים עם לקוטים מספריהם. כדאים הם השלשים וחמשה עמודים ההם להיות נקראים בכל העולם.

אני רחוק מאד ממחשבה לעסוק בהאשמות והתנגדות של שנאה נגד מחברים בני אמונות אחרות. די לנו להודיע לכל את המוסר שהורו רבותינו בכל הדורות. וממעם זה הוצאתי ב Rivista israelitica את העמודים הראשונים מלמודי במוסר הדת ועל חמתי ראיתי שם קלקול הסעיף המ"ב. אין חפץ שאיוה יהודי יאמין

ויגיד כי הנביאים לא הוכיחו מעולם לעבדים על עבודה זרה אלא רק על רשעתם ומעשגהם האכזריות. אין חפץ שנפרסם את הסבלנות! ואחר כך עוד אנו מורשעים באנטיסוציאליזם!!! ...

15. 3. 1853.

Pag. 736—737.

אל אוהבנר לוצאטו, פריז.

אוהבנר יקר!

ומונק האמלל! אני לגורה הקשה שגם אתה צריך להיות כבית-החולים ולא תוכל לעזרה! אם הייתי צעיר הייתי מתמכר לשרתהו. וגם בן אין לו! ואף אמנם גם עליו תעבור ההשגחה. זה שנים רבות אני הולך וחושב על הומן, אשר אחיה או עור. אני חושב שיהיה לי בבנים מי שיעורני. ואם לא יהיה לי מי שיקרא לפני, אז אשר שירים וכתבום מפי. אשוב או ואחיה סופר אוריגנלי, תחת שאבלה את כחי בכתבי הקדמונים, הפחותים בודאי ממני. וכן גם הוא: אחרי אשר בלה את עצמו בקדמונים היה לו עתה לשוב אל עצמו ולהוציא פנינים יקרות מעומק נשמתו, הגדולה בודאי יותר מנשמת הרמב"ם או גנאח, או לפחות יותר מוכשרת להאיר עיני דורנו ממה שיוכלו להועיל לו הקדמונים ההם, אשר אולי היו טובים ומועילים בומנא. הא לך, איך האמונה הופכת הרעות לטובות. הכל טוב, הכל יתפך להועיל אם רק נדע לנהוג בו. הראות מועלת, אבל העניון מועיל יותר לנפשות הגדולות.

והנני שלך שד"ל.

13. 4. 1853.

Pag. 743—44.

אל אוהבנר לוצאטו, פריז.

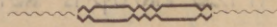
ברוך בני לה!

קבלתי אגרת שניאור וקש עם דפים נדפסים אחרים מכרס-חמד. הנהו מאריך להוכיח שרמב"ם היה תלמיד גמור לאריסטו והראב"ע אפלטוני. ומונק הדפים חלק מאמר סמ. פומאש, בתרגום עברי מאת אחד הקדמונים שלא ידעתי שמו. בקונטרס זה מצאתי כי לדעת אביצברון או גבירול הרוחניות אנה שבל פשוט, אלא גשם דק מאד. הא לך מדוע הלך ספרו "מוקור חיים" כמעט לאכדון. אחת הסבות העקריות של הנטיה הקטנה להאמין באלהים ונשמה היא לדעתי אי-השגת עצם פשוט. לדעתי

היו קדמונינו, בעלי האמונה התמימה, מאמינים שאלהים הוא גשם דק מאד ולא שכל פשוט. בכלל מעלתו הגדולה של הרמב"ם היא כמה שמאז היה מרחיק הגשמות, ואני מאמין שרק הגשמות תוכל להוליד את האמונה. . .

מי יודע אולי כשמצא מונק שאביצברון הוא הגבירול, מצא ביניהם דמיון יותר גדול מאותו של שמותיהם ?

והנני שלך שד"ל.

10. 7. 1854.

Pag. 787.

אל א. כהן, פאריז.

אדוני וידידי היקר!

היום יום הולדת לפני עשרים שנה את בני האומלל אוהבננו! מה שמה לבו לנמוע עמך לארץ הקדושה! התי! כמה מצא מקום בלבו העיון הטבת מצב אחינו בארצות המזרח! כמה דברים גדולים ומטובים היה הפיץ ויודע לעשות בשביל היהודאים! אבל היהודאים לא קבל את עבודתו.

רעד יאחזני, בחרצי משפט על הרוח הכביר מאד שאיננו עוד אתנו, ואשר מהעצרו והסגרו בקרב עצמו, לא היה יכול להיות נכר כלו ומובן לאיש. אף על פי כן במואי לופט בין בני ובין ההשגחה, לא אמנע עצמי מהצדוק גזרת שמים על בן חביב מאד וגאון (Genio), אשר זה עשרים שנה אני הולך ומתפלל עליו בהדרת קדש. ואתה, ידידי הנכבד, הנך הולך ירושלימה במשלחת קדושה וגדולה מאד, ותבטנני שבקשתך ליעצך דבר כאשר עם לבני. וחוב מוטל עלי לבלתי עוב מקרה שבא לידי בלי השמועך מקצת מחשבותי. . .

היהודאים שיכול היה להתקים בתוך התבל השונאת לו זה כמה דורות, אין באפשרותו להיות צריך לסיוע חברה אירופית, אשר זה תמול היה משכנה בחוף התחום; חברה מקולקלת על ידי איגואיזם, חולה וגוססת מחסרון צדקה ואמונה. רק נפקלים ונמהרים יוכלו להציע שיביאו נערים אחדים מבני ישראל אשר באסיה לחנכם בערי אירופה, כדי לנמוע אחרי כן בין אחינו שבאסיה את השכלתנו, כלומר איגואיזם, כפירה, מנהגים יפים וקלקול פנימי.

היהודאים צריך להנצל מלחץ אחרים. צריך לתת ליהודי ארץ הקדושה חבל ארמה ואמצעים הצריכים לעבדה, להכטיחהו כי לו יהיה פרי יגיעו, כי הורע שורע

ואסף לא יגלוהו ממנו הפחה והכדואינים; או יעבד אדמתו כאשר עבד אותה בימי המקרא, המשנה והתלמוד.

זאת לא תצלה בירושלים, מאחר שבזכות הנודע מושבל קדושת שוא חופף עליה, ומהיותה מקום נסיעה קדושה, נהיתה למושב עוזבי דאגות העולם והחובות החברתיים האמתים.

היודאיוס לא היו לו מעולם בתי-מקלט לנזירים ולא כלכל מעולם במלנים. אבל היש לנו להתפלא אם בזמן שכל העמים רצו בדרך רחוקה לכבד את הקבר, רצו ר' יהודה הלוי, רמב"ן ושאר צדיקים (אחר שכלו חיי עבודתם) לכבד את המקדש הקדום ולבלות שם חיהם במנוחה הקדושה להם? — ירושלים תשאר בהכרח עיר קדושה לכל העמים עד שיהיה רצון מלפני ה'. לכן לעת-עתה אין לחשבה כמטרפולין. אבל אדמת פלשתינה הנותרת צריכה להיות נעבדת ונשמרת בידי היהודים, למען היותה פורחת בצאצאי המבוע והרשת המעשה ותשוב להיות כבימי קדם. העקר הוא שלא יהיו מעצורים מצד הממשלה בעד התפתחות הפשית של חריצות היהודים ועבודתם. היהודים הנודעים בכל העולם לחרוצים ומצוינים בעבודה, מדוע יהיו רק בפלשתינה עצלים ובטלים? וזה יוצא משתי סבות מקומיות: לחץ הגוים השכנים עם התרשלות הממשלה; ומושבל ההודי והמחמדי, אבל לא היהודי, מקדושת חיים בטלים. את הלחץ המקומי יש למנוע אם אפשר; ולחריצות צריכים להעיר, לעזור ולפחת רוח חיים.

קדושת החיים הבטלים יש להגביל בירושלים. העיר הזאת המלאה זה כמה דורות במקדשים נכרים, יש להניחה לקולט אי-יהודי... ובאדמת ארץ הקדושה הנותרת צריך להפריח קולט של עבודה, קולט אלהים שאמר למשה: אם בחקותי תלכו ונתתי גשמיכם בעתם ונתנה הארץ יבולה; וברכך ה' בכל משלה ירך אשר תעשה.

אם יש לקוות תוצאות טובות מהמשטרים החדשים, צריך שלא יתעסקו בזה משכילי דורנו, אנשים הבוטחים יותר בכחותיהם והשכלתם מבמחונם בהשגחה המסכבת הסכנות והגדולה מכל כחות האדם והמבוע. אם רק שבת אחת תחולל בשביל צרכי האקרות, העבודה או המסחר, או לא יהיה האירופי סבת אושר בפלשתינה, אלא מסבב מריבות, אי-סדרים ועניות. צריך לכונן בכל עיר ושיבה, שבה ילמדו דעת חסי משה והרבנים, אשר משם יצאו שופטים תמימים שאליהם ינהרו, כבימי קדם, יהודים ונכרים, ואשר מהם תצא תורה אחת, צודקת, אמתית ונכונה.

בכלל נחויץ לתת להיהדות חופשה מכל הלחץ החיצוני, ולפרוק-מעליה מה שהובא לתוכה מהשפעה חיצונית, מחקוי השכלת הכשדים, השכלת הפרסים, השכלת היונים, ההשכלה האלכסנדרונית, ומכל השכלות אחרות, אשר מפני שאין להן יסוד

(בהיהודית) שני עקרי: רחם וגמול שמים, אין ביבלתן לשעבר ולהבא להתקים, כאשר נתקים ויתקים היודאיוס.

ה' יברך הילך וכחותיך ויגביר חילים לכל העוורים על ירך. אהבני, כתוב לי ובטח בעברך ש. ד. לוצאטו.

9. 8. 1855.

Pag. 825—26.

אל שמואל רומאנין, ויניציה.

אדוני היקר!

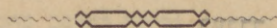
אני מאמין מעודי כי חנוכו הדתי של היהודי צריך להיות בשפת עבר, וכי כל הספרים האיטלקים והאשכנזים שבעולם לא יוכלו לקחת מקום הכתבים המקורים הביבליוס והרבניים. ולכן היתה היא ותהיה מוקדשת להגדיל הספרות העברית במובנה המלא, אשר מעט עבדתי בה, לעומת מה שהיה עלי לעבוד, בערך לראשי הסופרים של ארצות הצפון בעבודותיהם.

כל מה שהרור מרבה להתנגד לשפת עבר, בה במדה אני מרגיש חובתי להכפיל השתדלותי; ואמנם אני הולך ומדפים את פירושי העברי לישעיה, אחרי שחתם אלבירט בהן על מאה אכסמפלרים. הייתי עושה נגד משלחתי (אשר לה הקרבתי הכל) אילו סמכתי, ככל אופן שיהיה, על מחזור (corso) ספרי חינוך בשפה אירופית.

ושנית, הן לא הרהבתי מעודי לכתב בעניני חנוך, ולא ארהיב לתת משעני הדל לשום חבור בענין זה. ויען מה? יען כי אחשוב תמיד כי המחקרים, הלמודים והדעות של היהודים צריכים לרפורמה; אבל לרפורמה פנימית, לא d'emprunt, לא משום קפיות, לא כאותה של אנשי הויץ-לארץ, שלא עשו דבר אלא התחקו על הפרוטסטנטים, ואשר בעיקרם הנם רציונליסטים גמורים, ואם תרצה שפינויסימים.

זה שלשים שנה שאני הולך וזורע דעותי, אבל בספרים כתובים בשביל מלומדים, כתובים עברית. ואיני יכול בהכרה טובה לכתוב בעניני חנוך ולערוך דעותי כאילו מוצאן מהיודאיוס. זה היה אמונה רעה. וכן לא הייתי יכול לכתוב בהכרה יפה לפי דעות שאינן שלי, ולא לתת משעני והסכמתי ללמודים, שבפנימותי איני מודה בהם. יעבוד מי שירצה בענין הדבר, אני לא אתנגד. אבל כחותי הרפים שואפים לעתיד. אם אגלה איזה שבוש קדמון וידוע וכי עשיתי זאת כבר העידו המפורסמים שבחויץ-לארץ, או המיכותי הרבה, ממה שהייתי עושה אילו חברתי בעד החמון הספר היותר טוב, המוסד על דעות קדמוניות.

ואתה, אדוני היקר, תצדיקני בחכמתך על אויבולתי למלאת בקשתך הנכבדה, ולהצטרף להצעה המכבדתני, מאחר שיצאה מאיש כמוך המפואר בגאורותו וצדקתו. לא אוכל אמנם לחדד כי לא מעט הרעישתני בקשתך, ומה צרך לשמי הדל? ...

18. 11. 1855,

Pag. 830,

אל יוסף לאטאש, קיארי.

ידידי היקר!

בסוף אגרתך המלמט מלים: „הודיעני דעתך על „בחינת הקבלה“. אומר לך כי הספר ההוא, כמו האחרים של המחבר, הנהו ספר שמחי וקלקל מצד החכמה; והנהו מוזק ומסוכן מצד הרליגיה. היותי ידונו ל"ז שנה, ובבדתיו תמיד על היותו זקן ממני, ומכבדי אותו התאפקתי מלפרסם התנגדותי לספריו האחרונים. ואולי אהיה מוכרח לברר דעתי באיזה מקום. ואתה שלום, אהבך עדייל.

Pag. 849—50.

3. 1856.

אל מ. מ. מרסקי, א. ס. מ.

ידידי היקר!

אני מודה לך בעד שיריך העברים ששלחת לי ואשר נמצא חן בעיני מאד, ואקרא בס ואשנה בשמחה אמיתית. נחמתני באמריך שקראת, שנת ושלושת „משתדל“. ומדוע לא הודעתני מזה איזו שנים קודם לכן? בחכמה תתאונן על מצבם האמתי של מחקריו ותכיר כי אני נשארתי כחיד בשדה. אלה המעטים, המרגישים כזאת, הלא צריכים היו לעודד רוחי, לאמר לי דבר של תנחומין, לאמר לי לפחות: אנחנו ידיריך. ה' השפיע לי מנה יפה של חונק ואומץ בדרכי; אבל בכל זאת צריכים לי... השנים והפגעים, ועל כולם העבודות הספרותיות העמוקות, הנעשות בחברות המכלה והורסת, מאבדות כחתי ותארי. ומה גדול הכח, ולמעלה מהאנשי, הנחויץ להתנגד לכל הדור, שאינו מבקש אלא למצא חן בעיני הנונים! וזהו הצעידה קדימה, והכאב גדול מאד. ואבדת הגאונה הפנימית שהיתה מביאתנו לידי התמורות על היותנו יהודים, שהורתנו לבלתי בקש למצוא חן בעיני אחרים, משולמים בהסתפקות פנימית, שמחים ומוכחים מאמתת אמונתנו וצדקתנו.

לפנום כתבו עברית, יען כי כתבו בשבילנו ובעד אנשינו, וכתבו מה שחשבו. כעת כותבים אימלקית, אשכנזית, צרפתית, אנגלית ולכן אי-אפשר לבלתי חשוב מה יאמרו הנוים, ומשגום כל דבר, ומכבדים החיצוניות, והולכים מעט מעט הלך והתנצר. ופשימות היודאיום ואמתתו הולכת ומשתנת בחנופה לתמונות יפות בלי שום תוך; ואני מוסיף לכתוב עברית ולהוציא ברבים את ההרגשות הלאומיות הקדמונות, שעודן בקרבו בחיים חיותן. ובהרגשות כאלה אני מדבר אל תלמידי, וחושבים כאלה הננו משתדל להריק לתוך חיקם. אלך אחרי מטרותי כל עוד חיתי בו, בעצרי בעד החרוטה הכללית, ככל מה שאוכל, ובעזבי לאחרונים גזעים אחדים, שמהם יוכלו (כאשר תכבה הקנאה) לפרוח חיים טובים וחדשים לעצמות ישראל היבשות.

ואתה שלום, כתוב לי והנני אוהבך שד"ל.

24. 8. 1857.

Pag. 922—23.

אל יוסף בייסו, מילני.

אעזוב את האמונה למנצוני ולכל הכנסיה הקתולית, ואני מאמין בה, יען כי אברות החיים והצמיחים, וההרמוניה של כל חלקי המכונה הארצית, מראים לי בכל חכמה אחת, שכל מסדר, ולא מקרה והכרח; ואני מאמין במשה, יען כי לא אניח שיוכלו לעשות גוי של מיליון נפש ויותר למאמין שהוא בעצמו היה אוכל מן במשך ארבעים שנה וכי היו לו תכונות שונות, בלי שתהיה זאת אמת. הראשונה היא אמונה פילוסופית, והשנית אמונה הסמורית, כאותה המחיבת אותנו להאמין מציאות יוליאום קיסר. באמונה אחרת אני מודה. רליגית תצוני לעשות ולבלתי עשות, אבל לא להאמין ולבלתי האמין. שאלת החופש האנושי איננה בעד הנעורים. הם צריכים לחיות באילויות רבות.

האדם עושה מה שחפץ ואם כן חפשי הנרו. הוא מרגיש שהנהו חפשי ואם כן כל מעשיו בחשבון, ויוכל לזכות בשכר ועונש.

אבל מי שמכיר איש אחד בתכלית, יוכל לדעת מראש לאיזה צד יטה בדבר זה או בדבר אחר. ובפרט אלהים, אשר התכונות היותר נסתרות שבאדם וכל מצבו גלויים לו היטב, בודאי צריך להביט מראש כל תוצאותיו. אבל אם הוא מבזמן מראש היום, ראה אותן גם תמול, מאחר שהאמתול היה קשה מהיום כקשיותו של היום, מהמחר; ודי היה לראות כל הנמצא היום (מה שלא נתן רק לאלהים) למען ראות מה שיקרה עד אחרות הימים, ומסקנא זו היתה יוצאת גם כן מראית הארץ אחרי

בריאת אדם וחיה; אחרי שכל הסמורית צאצאיהם מכובלה, וכל טבעת תלויה בהקדמת, וכלם תלוים באיכות בריאת אלהים את אדם הראשון. „וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד“. במבט ההוא ראה את כל הסמורית הפרוגרם האנושי, וראה שהיה מה שחפץ. בכלל האדם הוא חפשי, משום שיודע מה שעושה, ועושה מה שחפץ. ואילו היה חפץ בלי מוטיבים, בלי שמעו לשכליותיו המנענעות אותו, אז היה עושה בלי שכל והיה סכל. תוצאות הסכלים אין אנו רואים, יען הנם חפשים במעשיהם ממוטיבים ושכל; אבל הם לא יקראו אנשים חפשים. ואם כן החופש האמתי איננו מחוץ למשמעות אל המוטיבים והשכליות, ולחפך הוא מחיכם. ולכן אם המעשים החפשים יוצאים מהמוטיבים והסבות הפנימיות והחיצוניות, הפועלים על הרצון (ואשר בלעדיהם אין שם אלא סבלות) הנה ידיעה שלמה מכל הסבות האלה (שאיננה אלא אצל אלהים) צריכה לראות מראש את תוצאותיהן, מבלתי הקמינה אף במעט את חופשתן. פתרון בואציוס קרוב לאותו של הרמב"ם, ומכשר יותר משלי לקנות לב הנעורים, כאומר: פגד ודם.

אשנה ואשלים כי שאלות כאלה אינן מקובלות אצל הנעורים ולא אצל רוב בני אדם, שבכלל די להם להיות מודים בחפש האנושי וביכולת-ודעת-כל האלהות.

15. 9. 1857.

Pag. 924.

אל י. לוי וע. פונטרימולי, נירצ'ולי.

את הביבליה צריכים ללמוד בקדומים. אם ידמו לקרא בה בימי העלומים (כמו שחפץ רוסו שלא ידברו על אדות אלהים עם מי שאיננו עוד בן שבע עשרה שנה), לא תהיה מעולם מוטעמת, אלא מנואצת ושנואה. הפשימות הביבליית יכולה להיות מוטעמת בימי התמימות. אז הנה מתרשמת ועוברת בנפש חותם של זכות, תמימות ומוסר אמתי המוסר על רגשת חמלה וסימפטיה ועל אמונה בהשגחה חמרת, נראית, ארצית. אבל אם הנפש הנה כבר מתוארה במפוס אחר, ביופי המדומה ותועלת החברה, בחנופת הספרים הזרים, אז לא תמצא עוד הביבליה חן. הביבליה מועלת אם יתנהגו על ידה: להפך תזיק.

24. 9. 1857.

Pag. 925.

אל מ. שטיינשניידר, פרוסניץ.

אין לי שום התחובות או סימפטיה אל ה„תחכמוני“. אני מאבד זמני ועתי לבדק נוסחאותיו בכדי לעשות רצון קאמפף; כמו שאין לי שום אהבה לדברים ביבליוגרפים

קמנים, אבל אני מתעסק בזה לעשות רצון מוש"ש. ה' ישלם הכל ולא בעולם הבא, אלא בעולם הזה. מנדלסון ושיטתו הרסו את המוסר בהגבילם השבר וענש בעולם הבא, דבר שאינו מוכח אלא בימי הזקונים הכבדים. הנעורים והגבורים צריכים להשגחה בארץ, והיא שמפרסם היודאיוז, וכזאת אאמינה ואראה גם אני; והיא הנותנת לי מוסר שונה ממוסר דורי; מוסר שממנו נהנים כל מכירי ואחר כך שוחקים עלי ואני עליהם.

1. 4. 1863.

Pag. 117—18.

אל ש. ש. אולפיר, טורנין.

הריני סוף סוף לפניך בגוף ונשמה. הגוף לא במובנו העצמי, אלא ברמות דיוקן, ונשמה – בדברים כתובים אם לא בקול ה'.
 אתחיל בוידויי, כי אגרתך שאנו בא להשיב עליה איננה כעת לפני. הנה

פה בחדרה הכתיבה בתוך יתר מאות אגרות, אשר לחנם תחכינה לתשובה. הנני זוכר התחלתה: Chi non ha testa, abbia... francobolli ואחר כך בקשתני לקבוע עמך ראיון.

לא אוכל מסכות רבות ואחת. האחת היא של צרכי כסף, הרבות הן התקשרויות שונות עם הנולדים ואשר יולדו. הנני יגע מסבת תכונתי ושנותי, ונתנועתי מעבודה וצרות; בכל אלה אעבוד תמיד. לא אחפוץ לאבד יום אחד, כי מי יודע מה מעמים המה הנותרים? יש לי מלאכות רבות לתקן ולהוציא, ואני עושה מעט מעט, אבל לא יחלוף יום בלי כתיבה. נסיעה היתה מולידה הפסק גדול בעבודותי. ואחר כל זאת לא לי עוד לנסוע; התענוגים, השמחות והמרגוע לא לי עוד המה. לבי לא יוכשר עוד לשוש; אין ביכולתי כי אם ללמד ולהאנה. הלמוד והכתיבה רק הם יוכלו להשתיק צרתי. כל מרגוע אחר היה נחשב בעיני לעון. האתענג אני, זקן וחלש, בלי בתי שלא שמחה מימיה, ושוכתה הרבה? האתענג אני, ולראות את אשתי בלתי מנוחמה ונעדרת התקומות, שנותנים לי מחקרי, עבודתי ומונימי?

וידידי שאליו הייתי נוסע, מה היה מרויח מזה? עצב ולא יותר. אני לא הייתי מרויח מזה ואתה היית מאבד. בהיותי נשאר פה, קרוב לאהובי ובין עבודותי, הנני מקבל עלי הכל באהבה. לקחת עמי את אשתי ושני בני, אז היתה אחרת. אבל לבוא בלעדס, הוא רק להביא אליך את יגוני. בכלל נעזוב את הענין הזה.
 ועוד – הה! תחום עמוקה – כמה וידידים לי אני שלא ראיתם מעולם! וגם נגוע בלי להתראות! – ומדוע לא? האם אין לי רבים בין הקדמונים היקרים לי מאד?

והאם לא יהיו לי אהובים מאד בין האחרונים? הן! מה רוצים היו לראותני! בודאי יותר ממך, שאני קרוב לך זה שנים רבות. ולא יהיה להם רק איזה דמיון קל מדמותי. — הרעיון המחלישני הוא: להשאיר לאחרונים דיוקן שלם ממוחשבותי. והו מה שלא אעשה מעולם בשלמות, ואשר רוצה ומחויב הייתי לעשות יותר מכל.

הן! מה חסרות הן, בלתי שלמות אידיותינו שאנו מציירים לנו על אדות הקדמונים! היש אחד שאנו מכירים אותו בשלמותו? אם ימצא כזה, מה גדלה קנאתו בו! אבל אחר כל זה, המוכשרים ויכולים אנו לצייר את עצמנו? הנאמנים אנהנו כאשר נחפץ לצייר את לבנו הפנימי? גם בלי רצון קל לרמות אחרים, האם לא נרמה את עצמנו על אדותינו? והצדק אם כן עם החברה לשפוט את הנפטרים לפי מעשיהם. בלי להעזר בזה בספוריהם הם,

כן, אבל אני הייתי רוצה לעזוב לאחרונים מתכנת רעיונות, שהיו או שהנם בי, ושלא אנה לי המקרה או החוקק לכתבם על לוח. ואיני יודע ממה להתחיל, והם ולכו לאבוד.

לאבוד? מי יודע? אולי יתעוררו במוח אחר. רוצה הייתי כי האחרונים יתחייבו לי בעד ירושה אימוגנבלת, והם ירצו להתחייב בעדה לעצמם. אני הייתי שודר וליסגסם — חפץ הייתי מונופולית הרעיון. הייתי חפץ להיות החוקק היחיד, וה' לא חפץ. הוא דואג לכל. הוא רוצה כי אעבוד אני ואניח לעבוד לאלפים אחרים. ומה שנעשה, הוא טוב.

נמסור עצמנו אם כן למי שאינו בעל שנוי, נעבוד כפי יכלתנו, ואל נצמצר בשביל איידיכלת. נוכח שאידיכלת צודקת ממנו, החפצים לעשות הכל ולבלתי השאיר מאומה לאחרונים. תחת מסוה של השארה למו ירושה גדולה, הננו חפצים להביאם לאייעבודה או לעבדות.

אעשה אם כן מה שאוכל, ומה שלא יניחוני לעשות, יעשו אחרים. ואם היתה העבודה נחמתי אני, תהיה גם כן נחמת אלפים אחרים.

חיה בטוב עם יקיריך ושמתם בחג הבא. אני שלך

שד'ל.

B

23.

